Mohai V. Lajos

„Most szinte átélem az új bácskai regényt"

A Sárszeg-kép előtörténetéhez

A művészi küldetésre már pályája első szakaszában is sokat adó és sokszor rámutató Kosztolányi Dezső egy 1910-es hírlapi tárcájában, az *Alföldi por*ban *„az új bácskai regényt"* hiányolja. Az életmű későbbi fejleményei fényében ez az írás komoly jelentőségre tesz szert: sárszegi regényeivel és elbeszéléseivel Kosztolányi később „felel" a szöveg „követeléseire". Persze fiatalságának hősies énkultuszától sem esik távol az a szerep, amit cikkének végén az elképzelt regényírónak (vagyis önmagának) szán:

„Most szinte átélem az új bácskai regényt. A címet már megadtam hozzá. Az alföldi por. A gombhoz csak a kabátot kell felvarrni. Nem értem meg, hogy az alföldi por, mely már annyi embert züllesztett le az iszákosság rothadt pocsolyájába, és még többet tesz kehessé, rövidlátóvá és vidékiessé, miért ne faraghatna egy erős fejű és erős szívű emberből művészt, írót, igen-igen nagy regényírót?"

Az *Alföldi por* tehát korán jelzi Kosztolányinak azt az irodalmi szándékát, hogy szűkebb hátországának pusztuló világáról művészi látleletet adjon. Bácska, Szabadka szóra bírta költő-szülöttjét – ez igen mélyenszántó döntés volt, amelyhez óriási energiákat mozgatott meg Kosztolányiban az alkotótehetség. Az is szinte az írói pálya startjánál fölfedezhető, hogy a vidéki élet ábrázolása (nem mindig szigorral) a Kosztolányi-művek jellegzetessége lesz. Ezzel magyarázatot is adhatunk arra, hogy mit jelentett számára a Sárszeg(Szabadka)-tematika: magától értetődő művészi inspirációt, olyan erőset, hogy maradéktalan és végső kifejtéséhez még a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* remekműve sem lehetett az író számára elegendő. Bácska földereng később is a műveiben, az *Esti Kornél Tizedik fejezetében* a történet színhelyéül szolgál.*(Melyben egy bácskai aranyparaszt leánya, Zsuzsika, beugrik a kútba és férjhez megy.)*

Már *A szegény kisgyermek panaszai* című verseskötet költészettörténeti értékei jelentős mértékben ebből a nyomból is származtathatók, de árulkodó példát mást is idézhetünk korai elbeszélésekből, ha nem is úgy, hogy (akkor még) zárt gondolkodási folyamatra következtethetnénk belőlük. Arra azonban igen, hogy Kosztolányi személyes érdeklődésének *mennyire* előterében áll a téma, *a kisvárosi lét és* a *vidéki élet kulisszái – ezt pedig* már a gyermekdalok költészetével magas szinten volt képes kifejezni. A prózai megszólalások azonban ez idő tájt még nem

engedelmeskedtek mindenben a tehetségének és az önmaga fölállította elvárásoknak, a Sárszeg-kép végleges kialakulása (a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* című regényekben) ezért is lehetett hosszú folyamat eredménye. Sárszeg jelentésköre ezzel együtt sem redukálható csupán szülőhelyének szabadkai, bácskai (kis)világára, még akkor sem, ha jócskán közeli hozzá, és gyökerei az élmények elsődleges szintjén mindvégig onnan táplálkoznak.

Az író elbeszélőprózájában azokhoz a szövegekhez és a novellákkal azonos igényű hírlapi tárcákhoz kell visszanyúlni, amelyekben Kosztolányi a monarchikus kisvárosi létet helyezi az írói ábrázolás homlokterébe. Említeni szokás, hogy az 1908-ban keletkezett, tehát igen korai *A kövér bíró*ban már megfogalmazódik az a kisvároskép, amely még az *Esti Kornél (l933)* alteregó-fikciójához is, mint föntebb utaltam rá, háttérül szolgálhatott:

„Fényes délben a napszúrás úgy reszket a levegőben, mint valami hegyes, gonosz aranytű. A kisváros alszik. Házai fehérlenek, ablakai villognak a fény önkívületében, hasonlóan valamely iszákos vagy őrült szemében, aki csak bámul a porba, s nem lát."

További elbeszélések iktathatók abba a sorba, amely majd egyre közelebb viszi az írót a vidéki élet ábrázolásának általa elképzelt árnyalataihoz és formáihoz: *Hét kövér esztendő*, *A nagy család*, *Fánika, A szerb*. Sőt, a Sárszeg-kép a helynévadás fokozódó konkrétsága folytán is egyre hangsúlyosabb: a Sárosvár *(Mátyás menyasszonya)* Szegvár *(Gőzfürdő)*. Talán a *Gőzfürdő (Bácska)* című novella az első, amely már csak egy lépésre van attól, hogy az író-teljes egészében rátaláljon a saját „regényvárosára":

„Sárszegen évekkel ezelőtt csak egyetlenegy ember tudott franciául. Ujjal mutogattak rá, mikor végighaladt a Kossuth utcán. Dr. Schlossziarik János köz- és váltóügyvéd volt ez, a híres, lelkes »kultúrember«.

Pisze orrán aranykeretes csiptető ragyogott, sárgásbarna szakállat viselt, szigorú szemeit összemorcolta, s úgy járt, mint egy mártír, ki zsakettjén kívül hordozza véres szívét, és más sorsot, jobb, kultúrabb környezetet érdemelt volna.

Igaz, akkor még Sárszeg nem haladt a korral. Gazzal fölvert, nyitott csatornákban folydogált a szennylé, ha esett, vékony padlón botorkáltak az emberek az utca egyik járdájáról a másikra, és nyáron estefelé a legelőről hazatérő tehenek porfelhőket kavartak, akár faluhelyeken. A fűszerkereskedés mellett a téglák közül pitypangok ütögették ki sárga fejüket. Lenn a város alatt szomorúan nyúlt el egy kis tó. Álmos víz csorgott a korhadt csónakokról, a partok mellett békanyál és sás tengett. A madár se járt erre.

Itt élt a »kultúrügyvéd«, előkelő száműzetésben. Nyáron tornacipőben és fehér nyakkendővel tanulmányútra ment. Télen lámpája mellett a Journal Amusant-t olvasta, melyet – nem tudni miért – »az igazi kultúra fáklya-hordozójá«-nak tartott. Rajongott a haladásért, a természettudományokért. Sárszegen először ő vett írógépet és töltőtollat, melyeknek az ottani értelmiség csodájára járt, naponta órákig élt a tisztaság kultuszának az újonnan épített gőzfürdőben, villanyon főzetett, gyorsírást is tanult. A városi urakat mélységesen lenézte, félvállról vitatkozott velük. A vita hevében szeme szikrát hányt, orrlyukai kitágultak, mint egy ló orrlyukai, s szája véres lett, a vér lecsöpögött sárgásbarna szakállára, mikor kimondta a nagyszerű, megváltó, szent szót, mely az emberiséget egyedül boldogíthatja:

– Progresszió."

Ennek a mintának lesz az eredménye Sárcsevits alakja a *Pacsirtá*ban. Részleteiben alakul ki tehát, és jó másfél évtizeden keresztül formálódik elbeszélésekben és hírlapi cikkekben a vidékiesség, a provincializmus ábrázolásához oly elengedhetetlenül szükséges keret: körvonalazódik a Sárszeg-kép. Teljes értékű irodalmi megjelenítése még ezzel együtt is sokáig váratott magára: a két sárszegi regény megírásában ugyanis – a korábban érintett indítékoknál, meglehet, nagyobb arányban – az a lélektani/történelmi helyzet játszhatott szerepet, amelyet a trianoni békeszerződést követően Bácska elcsatolása okozott. Mindenesetre hosszabb folyamat eredményeként jön létre a *Pacsirtá*ban ábrázolt Sárszeg-kép, amelyhez az *Alföldi por* szinte előtanulmányként hat; magam ezt a korai tárcát különös nyomatékkal veszem figyelembe, amikor a regényben megjelenített várost vizsgálom, mivel a *Pacsirtá*ban szereplő helység környezetrajza és a tizenhárom évvel korábbi újságcikk föltűnő hasonlatosságról árulkodik.